

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE İNSAN HAKLARI*

Prof. Michael FREEMAN**

(Çev.) Yrd. Doç. Dr. Şafak EVRAN TOPUZKANAMIŞ***

1. NEOLİBERALİZMİN YÜKSELİŞİ

Neoliberalizm, siyasi ekonomide yer alan teori, pratik ve çeşitli politikalar. Her ne kadar neoliberal politikalar birçok karmaşık, teknik teori üzerine kurulmuş olsa da, politikalar ve bunları destekleyen teoriler şaşırtıcı bir şekilde duygusaldır. Neoliberalizmin tutkulu taraftarları ve tutkulu eleştirmenleri vardır. Neoliberalizmi olabildiğince objektif bir şekilde sunabilmek ve değerlendirmek için azami özenle tarif etmek, tanımlamak ve açıklamak zorundayız.

Herhangi bir politikanın ya da teorinin neye dayalı olduğunu anlamak için ileri sürüldüğü ve içinde geliştiği tarihsel bağlamı tanımlamak faydalı olacaktır. Neoliberalizm, kelime olarak liberalizmin *yeni* bir formunu ifade etmektedir. Neoliberalizmi anlamak için öncelikle *liberalizmin* ne olduğunu anlamak zorundayız.

Ahlaki, politik ve ekonomik teori olarak liberalizm, en temel değeri tekil insana vermektedir¹. Liberaller, bu temel değerini tekil bireylere, kendi

* Bu çalışma, İstanbul Raoul Wallenberg Enstitüsü'nün desteğiyle 10 Kasım 2014'te Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İzmir, Türkiye'de verilen iki konferansın gözden geçirilmiş halidir. Dekan'a, Fakülte'ye ve Hukuk Fakültesi öğrencilerine cömert misafirperverlikleri, bilgi dolu soru ve yorumları ve Raoul Wallenberg Enstitüsü'ne cömert desteği için teşekkür etmek isterim.

** Siyaset Bilimi Bölümü, Essex Üniversitesi, Birleşik Krallık

*** Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı (e-posta: safakevran@yahoo.com) (Makale Gönderim T.: 01.10.2015/Kabul T.: 21.01.2016)

¹ "Liberalizm" in birçok anlamı, karmaşık ve tartışmalı bir tarihi vardır. Bakınız Duncan Bell, 'What is Liberalism?', *Political Theory*, 42 (6), 2014, 682-715. Kendimi liberaliz-

iyi hayat anlayışlarını gözden geçirme, gerçekleştirmek için çabalama ve şekillendirme imkanı verdiğiğine inanırlar. Böylelikle insanlar, ahlaki tercihler yapma kapasitesine sahip olurlar: Onlar *ahlaki öznelerdir*. Liberaller, insanın *rasyonel* olduğuna inanır: İnsanlar kendi eylemlerinin sebepleri üstüne düşünebilir ve bunları değerlendirebilirler. Liberaller, bireylerin hiçbir zaman saçma tercihler yapmadığı düşüncesinde değildirlere ancak bireylerin, kendileri adına tercih yapan diğer bireylere nazaran, kendileri için muhtemelen doğru tercihte bulduklarına inanırlar. Liberaller, daha genel konuşmak gerekirse, bireylerin kendi şahsi çıkarlarının en iyi yargıçları olduğuna inanırlar. Ayrıca liberaller, bireylerin hiçbir zaman ahlaki olmayan tercihlerde bulunmayacaklarına inanmazlar. Açıkçası bireyler, ahlaki olmayan tercihlerde bulunur. Liberaller bu sebeple tüm bireylerin özgürlüğünü koruyacak ve bireyin, diğer birey tarafından zarar görmesini engelleyecek hukuk devleti altında yaşamaya inanırlar. Hukuk devleti altında bireysel özgürlüğün liberal değeri, insan hakları hukuku ve teorisi için önemli bir temel sağlamaktadır.

Liberalizmin eleştirmenleri, genellikle liberalizmin ahlaki olarak kusurlu olduğunu çünkü liberalizmin, birçok kültürde öncelik tanınan birey ödev ve sorumluluklarından yerine onların haklarına ve özgürlüklerine öncelik tanıdığını ileri sürer. Her ne kadar liberalizmin -ve insan haklarının- bazı yaklaşımları, bu eleştiriye açık olsa da bu, liberalizmin önemli bir özelliği değildir. Liberalizmin en önemli klasik teorisyeni -17.yy İngiliz filozofu, John Locke-, kendi ahlaki ve politik teorisinin temelini oluşturan Tanrıya ilişkin *ödevlerimize* vurgu yaparak savına başlamıştır². Bununla birlikte Tanrının, insanları rasyonel varlıklar olarak yaratmış olduğuna inandığından; Tanrıya ilişkin ödevimizin, diğer tüm insanların temel haklarına saygı göstermemizi zorunlu kıldığını ileri sürmektedir. Bu temel haklar, Locke'un teorisinde yaşam, özgürlük ve mülkiyet haklarıydı. Demek ki Locke'un klasik temel haklar teorisi, Tanrıya ve hemcinslerimize karşı ödevlerimize ilişkin temel bir inançtan kaynaklanmaktadır.

min tüm biçimlerinde veya birçok biçiminde şimdilerde ortak olduğu düşünülen belirli fikirlerle sınırlı tutacağım.

² Locke'u tarihi bir bakış açısıyla liberal olarak yorumlamak tartışmalıdır; ancak bu yorum artık yaygındır. Bu, politik teori tarihçileri için problemlidir olsa da çağdaş politik analizlerin amaçları açısından haklı görülmektedir. Bakınız **Bell**, op. cit., not 1.

Locke, insanların hayatta kalabilmek adına doğadan bir yaşam çıkarmak için *çalışmak* zorunda olduğunu; Tanrının, insanlığı böyle bir şekilde yaratmış olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte Tanrı bizi akıllı yarattığından işimizin kalitesini geliştirmek için aklımızı kullanabiliriz/kullanmamız gerekir ve böylelikle yaşam standardımızı iyileştiririz. Meşhur tabirinde Locke, Tanrının dünyayı, “akıllı ve çalışkan”a verdiğini belirtmiştir. Devamında ise akıllı ve çalışkan bireylerin, edindikleri her türlü mülkiyete ve zenginliğe, Locke’un kendi deyiimiyle “yeterli ve bu kadar iyi” olanı diğerlerine bırakmak koşuluyla hakkı olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü Locke’a göre “Tanrı, insan soyunun devamını istemiştir”; eğer başkalarının aç kalmasıyla sonuçlanacaksa hiçbir mülkiyet kazanımı haklı görülemezdi. Buna rağmen, Locke’un mülkiyet hakkı teorisi, önemli servet eşitsizliklere geçit vermiştir³.

Locke’un döneminde, pek çok Avrupalı toplum monarşiyle yönetiliyordu. Baskın ekonomik teori *merkantilizm* olarak biliniyordu. Teori, ekonomik yükümlülüğü *devlete* dayandırıyor ve çıkar amacıyla yani devletin refahı, gücü ve başarısı için devletin ekonomiyi düzenleme hakkı ve ödevi olduğunu varsayıyordu.

18.yüzyılda liberal politik ve ekonomik teori; ayrıcalığı, yolsuzluğu ve verimsizliği koruduğu gerekçesiyle merkantilizme karşı çıkmıştır. Ekonomik liberalizm taraftarları, malların ve hizmetlerin üretimi ve tüketimi için serbest pazarların verimliliği arttıracığını ileri sürmüştür. Çünkü üreticiler, tüketicilerin isteklerini yerine getirmek için harekete geçirilecek ve tüketiciler de ihtiyaç duydukları mal ve hizmetleri almak için harekete geçirilecektir. Liberaller, bireylerin hangi mal ve hizmetlere ihtiyaç duyduklarını, devletten daha iyi bildiklerini varsayar. Liberal ekonomik teorinin en meşhur çalışması, 1776’da basılmış ve anlamlı bir biçimde, *Ulusların Zenginliği* olarak isimlendirilmiştir. Yazarı, İskoçya Glasgow Üniversitesi’nde Ahlak Felsefesi profesörü olan Adam Smith’dir⁴.

³ John **Locke**, *Two Treatises of Government* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970 - ilk kez 1689’da yayımlandı.)

⁴ Adam **Smith**, *The Wealth of Nations* (Harmondsworth: Penguin Books, 1986-1999 - ilk kez 1776’da yayımlandı.)

Ekonomik liberalizm, ahlaki ve politik felsefe için iki temel soru yönelir. Ekonomik liberalizm taraftarları, ekonomik üretim ve tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanması bakımından en güçlü teşviki kişisel çıkarın sağladığına inanırlar. Aksine, birçok ahlak felsefesi kişisel çıkarın sınırlanmasında, başkalarının çıkarının göz önünde bulundurulmasını zorunlu kılar. Ekonomik liberaller için zorlu iş, ekonomik çıkarlar ile ahlaki yükümlülükleri uzlaştırmaktır. Ekonomik liberalizm sadece ekonomik açıdan etkin değil, daha ziyade ahlaki olarak geçerli olacaksa ekonomik liberaller bu soruna cevap vermelidir. Ekonomik liberalizm, ayrıca *politik meşruluk* sorunuyla da karşı karşıya gelmektedir. Ekonomik liberaller, genel olarak serbest Pazarların kayda değer servet eşitsizliklerine neden olacağını kabul ederler. Eğer serbest pazar ekonomisi sürdürülebilir olacaksa, bunun pazardan en az yararlananlar yani yoksullar arasında meşrulaşmış olması gerekir. Yoksullar, koşulları kabul etmeye zorlanabilir ancak liberaller özgürlüğe önem verdiklerinden toplumda zorlamayı en aza indirmeyi arzu etmelidir. Pazar ekonomisi, kişisel çıkara göre işlediği için pazarın özünde bir ahlaki meşruluk yoktur. Pazarlar, pazar-dışı meşruluk kaynağına ihtiyaç duyar. Demek ki ekonomik liberalizm, kendi kendine yeten bir teori değildir. Bu meşruluk probleminin, neoliberalizm için de bir problem olduğunu göreceğiz.

Ekonomik liberalizm, merkantilizme karşı savaşını 19. yüzyıl boyunca tedricen kazanmıştır; ona sadece *sosyalizm* meydan okumuştur. Sosyalistler, ekonomik liberalizmi üç temel nedenle eleştirmiştir. Birincisi, ekonomik liberalizmin insan doğası kavramı aşırı derecede *bireyseldir*; toplumsal ilişkileri özellikle sınıf ilişkilerini görmezden gelir. İkincisi serbest pazarın liberal teorisi, pazar faaliyetlerindeki *iktidarın* varlığını ve bireylerin bu faaliyetleri çok eşitsiz *kaynaklarla* üstlendiği gerçeğini görmezden gelmektedir. Sonuç olarak, kapitalist pazarlar “özgür” değil, daha ziyade sömürgecidir. Üçüncüsü sözde serbest pazarlar, nüfusun büyük bir çoğunluğunu sefalet içinde bırakan büyük servet ve güç eşitsizliklerini yaratmıştır. Ekonomik liberalizm tarafından resmedilen dünyada mal, hizmet ve ödül değiş tokuşu yapan özgür insan failer vardır. Sosyalizm tarafından resmedilen dünyada ise zengin ve güçlü kapitalistlerden oluşan küçük bir seçkin sınıf, fakirleştirilmiş işçi kitlesine zulmetmekte ve onları sömürmektedir.

Sosyalizmde iki temel form söz konusuydu. İlki Marksizmdi. Marksizm, kapitalizmin ekonomik özgürlüğünün iki temel toplumsal sınıf

yarattığını savundu: Üretim araçlarına sahip burjuva ve sadece kendi emek güçlerine sahip proletarya. Bu ilişki, Marksistlerin öne sürdüğü üzere, mutlaka sömürüye dayalıydı. Bununla birlikte kapitalizm, vahim bir çelişkiye sahipti. Proletarya, kapitalizm için gerekliydi, ancak “kapitalizmin çelişkileri”, (kapitalizmin muazzam üretim gücü ve ürünün ortaya çıkmasını emekleriyle sağlayan kişilere bu ürünlerin dağıtılmasındaki acizliği) kapitalizmin sömürücü doğasını zamanla açık edecek, proletarya kapitalizmi devirmek üzere birleşecek ve proletaryada yer alan her bir kişinin, ihtiyaçlarına göre ödüllendirildiği ve yeteneklerine göre topluma katkı sağladığı komünizm uygulamaya konulacaktı. Marks’ın kendisi, *komünizmin siyasi biçiminden* çok az bahsetmiştir. Marks’ın beklentilerinin aksine, Marksizm ilk kez 1917 Rus Devrimi’nde politik bir biçim almıştır. Bu, ekonomi ve kişisel hayat üstünde çok otoriter bir devlet kontrolü formuna evrilmiştir. Bu tam da liberallerin tercih ettiği devlet ve ekonomi formunun tam tersiydi ancak Rus Devrimi’nin savunucuları, sadece güçlü bir devletin hızlı bir ekonomik kalkınmayı sağlayabileceğini öne sürüyordu.

Her ne kadar Marksizm, teoride enternasyonalist olsa da Sovyet Komünizmi, fazlasıyla nasyonalistti. Enternasyonalizmin ve nasyonalizmin bu tuhaf birleşimi, Sovyet gelişme modelini daha az gelişmiş ülkelerde, politika oluşturucular arasında çok etkili hale getirdi. Nasyonalizm, Avrupa koloniciliğinden yakın zamanda özgürleşmiş insanlar için çok cazipti. Devlet odaklı ekonomik kalkınma, hızlı ekonomik ilerleme arayan devlet seçkinleri için ilgi çekiciydi. 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyıl başında ekonomik liberalizm, ekonomik *nasyonalizmde* rakip bir teoriye ve uygulamaya sahipti. Bunun başlıca teorisyenleri, ABD’de Alexander Hamilton ve Almanya’da Friedrich List olmuştur⁵. Sovyet örneği, merkezileşmiş ekonomik nasyonalizmin uç bir şekliydi. Ekonomik nasyonalizm ise ulusal çıkar için devlet güdümlü ekonomiyi savunan merkantilizmin güncellenmiş bir modeliydi. Günümüz dünyasında neoliberalizm, neo-merkantilizmin bir modeli olarak görülebilen devlet güdümlü ekonomik nasyonalizmle yarışır ve bazen onunla birleşir.

Sosyalizmin genellikle demokratik sosyalizm veya sosyal demokrasi olarak bilinen ikinci formu, Sovyetler Birliği’nin otoriter rejimine karşıdır

⁵ Bakınız Anthony Payne and Nicola Phillips, *Development* (Cambridge: Polity, 2010).

ancak hem ekonomik kalkınma hem de tüm vatandaşların temel refah düzeylerinin garanti altına alınması adına devlet güdümünde bir ekonomiyi tercih eder. Sosyal demokrasi, sosyalist ekonomiyi politik demokrasi ve liberal özgürlükle birleştiren bir devlet şeklini amaçlamıştır. Sosyal demokrasi, *refah devleti* olarak bilinmektedir. Refah devletinin en önemli teorisini Britanyalı ekonomist John Maynard Keynes, serbest pazarların doğası gereği istikrarsız olduğunu çünkü kapitalistlerin, kapital sistemin istikrarıyla değil kendi kısa vadeli menfaatleriyle harekete geçtiğini öne sürmüştür. Demek ki kapitalizmi kapitalistlerden kurtarmak için devlet müdahalesi gerekliydi. Keynes'in ileri sürdüğü şekilde serbest pazarlar, dönemsel durgunluklara yol açacaktır ki bu durgunluklar, ekonomik iyileşmeyi sağlamak için sadece devlet müdahalesiyle çözülebilecektir. Kontrolsüz kapitalizm, doğası gereği istikrarsız olduğu ve bunun, ciddi dönemsel krizlere neden olacağı noktasında Keynes, Marks'a katılmıştır. Ancak problemin çözümünde Mark'a katılmamaktadır.

Keynes sosyalist değil liberaldi ancak Keynes, devlet için kapitalizmin krizlerinin çözümünün mal ve hizmetlere talebi teşvik yoluyla ekonomiyi düzenlemek olduğuna; böylece üretimin canlanacağına ve zenginliğin yeniden sağlanacağına inanmıştır. Keynes, devlete önemli bir rol vererek ekonomik liberalizmi dönüştürmüştür. Keynesyen iktisat ve sosyal demokrat politikalar karşılıklı olarak uyumlu ve birbirini destekleyici hale gelmiştir.

Keynesyen iktisat, Batılı kapitalist devletlerde 1930'ların "Büyük Depresyon" dönemi ve 1945'te İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından ekonomik inşa sürecinde çok geçerliydi. Keynesyen iktisat, çalışan sınıfa basit refah sunarak Rusya benzeri bir devrimi önlediği için kapitalist demokrasilerin siyasi liderlerine cazip geldi. Çalışan sınıf için cazipti çünkü bu ekonomi, Marksist devrimin spekülasyon kazançlarının aksine gerçek kazançlar öneriyordu; kapitalist sınıf için cazipti çünkü onlara siyasi istikrar ve kendi ayrıcalıklı pozisyonlarının muhafazasını sağlıyordu. Savaş, kriz zamanlarında devletin, kamu yararı için ekonomiyi düzenleyebileceğine ve düzenlemesi gerektiğine birçoklarını ikna etmiştir. Tüm kapitalistler, Keynesyenizmi takdirle karşılamadılar; bununla birlikte Keynesyenizm, onların daha yüksek vergiler ödemesini ve daha geniş devlet kontrolü şeklinde ödünler vermesini gerektirdi.

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa ekonomilerini tahrip etti. 1944’de Avrupalı müttefikler, Avrupa ekonomilerini yeniden inşa etmek ve ulusal, kapitalist finans sistemine istikrar kazandırmak için iki kurum inşa ettiler: Uluslararası Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (şimdi Dünya Bankası’nın bir parçası) ve Uluslararası Para Fonu (IMF). Her iki kurum, kalkınmanın ve krizlerden kurtulmanın gerekli bir temeli olan istikrarı sağlamak adına devletlerin kapitalist ekonomileri düzenlemesini gereksinen Keynesyen ilkedden etkilenmiştir. Tarihi deneyim, devletlerin bu görevi yerine getirebilmede başarısız olduğunu gösterdiğinden, uluslararası kuruluşlar herkes için yaşam standardını yükseltmek adına uluslararası ekonomiye istikrar kazandırma konusunda devletlere yardım edecekti. Bu kuruluşlar, kapitalizmin ekonominin en üretken biçimi olduğunu ve kapitalizmin, sadece uygun devlet düzenlemeleri ve uluslararası yardım yoluyla üretken kalabileceğini birlikte önvarsaymışlardır.

Keynesyen ekonomi, Birleşmiş Milletlerin kurulduğu 1945 yılında Batılı hükümetler ve kapitalist devletlerle beraber etkisinin zirvesindeydi. Birleşmiş Milletler, 1948’de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ni kabul ettiğinde, Beyanname sadece liberal sivil ve politik hakları değil ayrıca sosyal-demokratik ekonomik ve sosyal hakları içeriyordu. Beyanname’nin 25. maddesi, herkesin yeme, giyinme, barınma, tıbbi tedavi ve gerekli toplumsal hizmetler dahil sağlık ve refah için yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı olduğunu ve işsizlik, hastalık, engellilik, dulluk, yaşlılık durumunda veya bireyin kontrolünün dışındaki diğer geçim mahrumiyet koşullarında güvenlik hakkı olduğunu belirtir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, liberal politika ile devlet yükümlülükleri olarak Keynesyen sosyal demokrat iktisadi, uluslararası hukukun altında birleştirir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Soğuk Savaş, dünya politikasına hakimken iki ekonomik politika modeli baskındı: Sovyetler Birliği’nin otoriter sosyalist devlet modeli ve Batı’nın liberal, sosyal demokratik refah devleti modeli. Büyük ölçüde klasik serbest pazar ekonomik liberalizminin, 1930’ların Buhranı’ndan, faşizmin yükselişinden ve sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı’ndan sorumlu olduğu düşünülmekteydi ve neticede itibarı bütünüyle zayıflıyor görünüyordu.

1970’lerde refah devletinin sürdürülebilirliği şüpheli hale geldi. Batılı kapitalist ekonomiler, “stagflasyon” olarak adlandırılan süreci tecrübe ettiler: Düşük üretim, yüksek enflasyon, durağan ekonomi, artan işsizlik ve tehdit

altındaki yaşam standartları... Refah devletinin bu krizine karşılık olarak, ekonomik liberalizm bir canlanma yaşadı. Bu yeni ekonomik liberalizmin yani neoliberalizmin, en etkili teorisyeni, Chicago Üniversitesi Ekonomi Profesörü Milton Friedman'dı. Friedman'ın politik karar alıcılar, özellikle ABD'de Başkan Ronald Reagan (1981-1989) ve Birleşik Krallık'ta Başbakan Margaret Thatcher (1979-1990) üzerinde ciddi bir etkisi oldu. Her ikisi de yüksek gelirliler için vergi oranlarını düşürdü ve sendikaların gücünü zayıflattı. İki ülkenin farklı geleneklere sahip olması nedeniyle kendi politikalarında farklılıklar mevcuttu. Thatcher, devletin sahip olduğu birçok endüstriyi özelleştirdi ki bunlar, halihazırda ABD'de özel mülkiyete tabiydi. Reagan, Sovyetler Birliği'ne karşı Soğuk Savaş'ta artan askeri giderle büyük bir bütçe açığı yaratmaya hazır. Her ikisi, yine de, zayıflatılmış refah devleti ve özel girişim tarafından egemen olunan ekonominin, ekonomik iyileşmeye neden olacağı inancıyla Milton Friedman'ın neoliberal ekonomik teorilerini uyguladılar. Böylece bu teoriler, ahlaki ve politik olarak gerekçelendirildi. Keynesyenizmin tam istihdam hedefi, enflasyonun kontrol edilmesi amacıyla yer değiştirmiştir. Kapitalizmin istikrarsızlığı meselesi, büyüyen *küresel* pazarda ekonominin rekabet edebilirliğini iyileştirme meselesine yerini bırakmıştır. Yoksullar için sosyal harcamaların kesilmesini de içeren bu neoliberal politikalar, devletlerin ekonomik ve sosyal haklar konusundaki uluslararası hukuki yükümlülüklerini zayıflattığı endişesini arttırdı.

Birçok Latin Amerika ülkesindeki mali krizler, bu ülkelerin Keynesyen kökenlerini terk edip şimdilerde kapitalist ekonomilerin sorunlarına neoliberal çözümler arayan IMF'den borç aramasına neden olmuştur. IMF, ödünç alan devletlerin devlet mülkiyetindeki endüstrileri özelleştirmesi, sosyal harcamalarda devlet giderlerinin azaltılması ve özel ekonomik girişimciliğin ve düzensiz yabancı kapitalist yatırımın teşvik edilmesi koşuluyla krediler önermiştir. Bu politikalar, devletlerin Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'deki hukuki yükümlülüklerini ve kendi vatandaşlarının temel ekonomik haklarının yerine getirmesini zorlaştırmıştır. Bu politikalar, çok tartışmalıydı ve birçok halk protestosuna neden oldu; çünkü en yoksul vatandaşlar, temel yaşam ihtiyaçlarına ulaşmada yetersiz kalmıştı. Neoliberal politikanın uygulanmasından kaynaklanan tartışmalara rağmen Sovyetlerin devlet sosyalizmi sisteminin çöküşü ve Çin

hükümeti tarafından pazar ekonomisi yöneliminin kabul edilmesiyle, neoliberalizm bazılarında ileriye dönük bir güven verdi.

20. yüzyılın sonunda, hem Marksizm hem de Keynesyenizm güven vermiyor görünüyordu; yol, neoliberalizmin zaferine açılmış görünüyordu. Yine de bu zaferin tamamlanmamış olabileceği ve gerçekte kısa süreli olabileceğine dair işaretler mevcuttu. Gelişmiş ülkelerde ve önceki Komünist ülkelerde neoliberal politikaların uygulanması, karmaşık sonuçlar üretti. Her ne kadar neoliberal reformlarla zayıflamış olsa da sosyal demokrasi, Avrupa’da hâlâ varlığını koruyordu. Bazı yorumcular, Bill Clinton’ın 1993’den 2001’e kadar ABD Başkanı ve Tony Blair’in 1997’den 2007’ye kadar Birleşik Krallık’ın başbakanı olduğu sırada, “ikinci dalga neoliberalizm” olarak adlandırdıkları şeyi tanımladılar. Bu liderler, neoliberal politikalara bağlıydılar ama bu programları, gelişmiş refah programlarını fonlamak için kullanmayı amaçladılar. Blair’in destekçileri, düzensiz kapitalizm ve fazla-düzenlenmiş sosyal demokrasi arasında orta bir yol olarak “üçüncü yol” terimini türeterek kendi politikalarını ortaya koydular. Blair hükümeti, ayrıca Birleşik Krallık’ta insan haklarına ilişkin önemli bir etkisi olan İnsan Hakları Yasası’nı 1998’de kabul etti. Şimdiki Birleşik Krallık hükümeti, kamu açığını azaltmak için sosyal harcamalarda önemli kesintiler yaptı ve insan hakları politikası çok net olmadığı halde İnsan Hakları Yasası’nı yürürlükten kaldırdı. Bu gelişmeler, refah ve insan hakları politikalarının neoliberal çerçeve içinde değişebileceğini göstermektedir. Avrupa kendi geleneksel siyasi partilerine karşı meydan okumayı deneyimlerken, neoliberalizmin 2008 mali krizine neden olmasına ilişkin hayal kırıklığı ve neoliberal hükümetlerden peşpeşe gelen tasarruf politikaları, neoliberalizmin *siyasi* bedeline dikkat çekmiş oldu. Ayrıca Keynesyen iktisadın canlanmasını destekleyen yeni bulguya göre, neoliberal ekonomi politikalarının neden olduğu eşitsizlikler, ekonomik büyümeyi yavaşlatıyor ve bu refah kesintileri ekonomik iyileşme adına neoliberal stratejileri zaafa uğrattıyordu⁶.

Ekonomistler, en başarılı şekilde gelişen ülkelerin, özellikle Doğu Asya’nın “kaplan” olarak anılan ekonomilerinin gelişiminde, devletin ve

⁶ Federico **Cingano**, ‘Trends in Income Inequality and its Impact on Economic Growth’, *OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 163*, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwv6j-en>.

pazarın yakın rollerine karşı çıkmaktadır. Bazı ekonomistler, neoliberalizmin “vatani” ABD’de bile, dünyanın hakim askeri gücü olarak kalma arzusuyla bilimsel ve teknolojik yeniliklere destek verilerek ekonomik kalkınmanın büyük bir kısmında, devletin önemli ve olumlu bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Böylece özel girişimcilik yoluyla ortaya çıkan yeniliğe, devletin bürokratik bir engel oluşturacağına ilişkin neoliberal sav, tam olarak olgularla desteklenmemiştir. Ekonomik tartışmalar sona ermemiştir.

İkinci Dünya Savaşı’nın sonundan beri, ulus-devletler arasında ve Birleşmiş Milletler’de ekonomik kalkınma stratejilerine ilişkin tartışmalar, insan hakları ya pek az yahut hiç dikkate alınmadan yapılmıştır. Aynı dönemde BM’nin insan hakları programı, ulusal hükümetler veya hükümet dışı kuruluşlar (NGO’lar,) nadiren insan haklarının ekonomik çıkarımlarını ciddiyetle değerlendirdi. Ekonomik hakların, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’ne ve tabii ki Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’ye dahil edildiği doğrudur ancak bu hakların uygulanmasına ilişkin kurumların ve süreçlerin, ekonomik kalkınmaya ilişkin politika ve tartışmalardan bağı koparılmıştır. “Uluslararası topluluk”, hem uluslararası gelişmeye hem de insan haklarına, BM Antlaşması ve sayısız önemli bildirim yoluyla bağlıdır ancak uzun yıllar, bu iki uluslararası politikayı ve onlara eşlik eden stratejileri birleştirmek için çok az bir girişim olmuştur.

Sonuç olarak neoliberalizm, kapitalist ekonomileri durgunluktan ve rekabet eksikliğinden kurtarmaya çabalayan liberal ekonomik teorinin yakın zamanlı uyanışıdır. Neoliberalizmin, bazı ülkelerde ekonomik kalkınmanın canlandırılmasında başarısı vardır ancak neoliberalizm özellikle 1997 Doğu Asya mali krizinde ve 2008 Batı mali krizinde korkunç bir istikrarsızlığa neden olmuştur. Neoliberalizmin insan hakları üzerindeki etkisi karmaşık ve tartışmalıdır. Ancak serbest pazarı desteklemesi ve devlet giderlerinde sosyal harcamaların azaltılmasını öngörmesiyle kuşkusuz yoksulların ve birçok ülkede korunmasız olanların özellikle kadınların, çocukların, azınlıkların, yerlilerin ve engellilerin refahına zarar verici etkileri olmuştur. Neoliberalizm, küresel ekonomide hâlâ etkilidir ancak neoliberalizmin ekonomik yararlarını, özellikle küresel yoksullar arasında, insan haklarına ilişkin daha büyük bir endişe ile birleştirme yönünde büyüyen bir hareket mevcuttur.

2. NEOLİBERALİZM VE İNSAN HAKLARI

Neoliberalizm ve insan hakları arasında, dikkatle ifade edilmesi gereken karmaşık bir ilişki vardır. Neoliberalizm bir yandan insan hakları destekçileri ve diğerleri için hem teoride hem de pratikte insan haklarına özellikle ekonomik ve sosyal haklara, tam bir saygı duyulması noktasında genellikle çelişkilidir. Öte yandan hem neoliberalizm hem de insan hakları, felsefi düzeyde liberal düşüncenin karakteristik özellikleri olan insan doğası, etik ve politika hakkındaki belli temel kabullerden türemektedir.

Neoliberalizm, insan hakları kavramının evrensel, özgür, rasyonel birey anlayışını paylaşmaktadır. Liberalizmin birçok farklı çeşidi olduğu gibi neoliberalizmin de farklı biçimleri mevcuttur⁷. Tüm neoliberalerler, bireyin özgürlüğüne olumlu bir değer atfeder. Hepsi, *ekonomik aktörler* olarak bireyin özgürlüğüne değer verir. Bazıları, bireysel özgürlüğün *öze ilişkin bir değer* taşıdığını ileri sürer; bazıları bireysel özgürlüğü, ekonomik üretimin en etkin kaynağı olarak değerlendirir; bazıları da bu her iki sebebe bağlı olarak bireysel özgürlüğe değer atfeder. Bu farklılıklar önemlidir çünkü bazı neoliberalerler, piyasaların ahlaki olarak tarafsız olduğuna inanırlar: Piyasalar; üretim, malların ve hizmetlerin değiş tokuşu ve ulusal (ve kimilerine göre küresel) ekonominin büyümesi ve üretilmesi için araçlardır sadece. Başkaları ise piyasaların, genel refahı ve esenliği ahlaki olarak haklılaştırır şekilde arttırması sebebiyle ahlaki değerleri ifade ettiği, özgürlük değerini güçlendirdiği ve ortaya çıkardığına inanır. İnsan hakları fikrinin, öncelikle ekonomik bir kavram olmasından çok ahlaki ve hukuki kavram olması nedeniyle bu farklılıklar, neoliberalizm ve insan hakları arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bu nedenle insan hakları destekçileri, insan haklarının ahlaki ve hukuki standartlarıyla pazarların değerlendirilmesinde ısrar edeceklerdir.

Ancak her ne kadar neoliberal felsefe, birey özgürlüğüne değer verse de neoliberal ekonomi, birey özgürlüğüyle ve insan haklarıyla bağdaşmayabilecek kolektif iktidar formlarının yani *şirketlerin* özgürlüğünü savunmaktadır. Neoliberalizm, güçlü devletlere karşıdır ancak gerçek neoliberal devletler, kapitalist şirketleri korur⁸. Pratikte neoliberal devletler, sıklıkla

⁷ Bakınız Raymond **Plant**, *The Neoliberal State* (Oxford: Oxford University Press, 2010.)

⁸ David **Harvey**, *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005), 21, 36.

kapitalist şirketlerle işbirliği yapar ve sivil toplum aktivistleri, örgütlenme ve ifade özgürlüğüne ilişkin haklarını kullanarak neoliberal devletlere ve kapitalist şirketlere karşı çıkar.

Neoliberaler ve insan hakları savunucuları çoğunlukla sivil ve siyasi hakların değeri üzerinde uzlaşırlar. Bununla birlikte neoliberaler, ekonomik ve sosyal hakların bireysel özgürlüğü haksız yere kısıtlayacak olan güçlü devletler tarafından yerine getirileceği gerekçesiyle bu hakları reddetmektedir.

Neoliberaler, serbest piyasa faaliyetleri tarafından üretilmemiş bir (insan hakkı olarak) refah hakkının olabileceğini reddederler. Serbest piyasanın neoliberal resminde, özgür bireyler kendi çıkarı için tercihler yapar: Bu bireyler, kendi çıkarlarının en iyi yargıcı olarak kabul edilir ve kendi özgür tercihlerinin sonuçları hakkında sorumluluğu kabul etmelidirler. Bu piyasalarda, piyasa aktörlerinin tercihlerini sınırlayan veya kendi tercihlerinin sonuçlarını şekillendiren *güç* ilişkileri yoktur. Serbest piyasalar, neoliberal ekonomistlerin kitaplarında yer alır ancak gerçek dünyada piyasaların doğasını sarsan politik ve ekonomik eşitsizlikler ve piyasa işlemlerinin sonuçları olan eşitsizlikler mevcuttur. Zenginler ve yoksullar sözleşme yapma noktasında özgürdür ancak zenginler, yoksulların olmadığı şekilde önemli anlamda “özgür”dür. Yoksulların “özgürlüğü” iyi hayatlara sahip olmalarını kolaylaştırılmaz ve bu gerçeklik, neoliberalizmin temeli olan özgürlüğün değeri hakkında kuşku yaratır.

Neoliberalizmin dünyası özgür, rasyonel *yetişkinlerin* dünyasıdır. Neoliberalizm çocukların refahı, eğitimi ve fırsatları hakkında çok az şey söyler. Neoliberalizm, tercih edilen politikalarda çocukların refahı ve haklarında etki oluşturabilecek iki önemli yolu görmezden gelir. Birincisi yoksul ebeveynler, genellikle çocukları için maddi anlamda iyi okulları karşılayamazlar; bazı ülkelerde ise çok yoksul olan ebeveynler çocuklarını hiç kula gönderemeyebilir. İkincisi, yoksul çocuklar yetişkin olunca ciddi bir dezavantajla piyasaya dahil olurlar çünkü daha az eğitilmiş ve genellikle daha az sağlıklı ve becerikli olacaktırlar.

Bazı neoliberal filozoflar, özgürlüğün içsel bir değere sahip olduğunu, bu bakımdan *bütün* “serbest” pazar tercihlerinin sonucunun ahlaki olarak geçerli olduğuna inanırlar. Özgürlüğün faziletinin, ekonomik kalkınmayı

sağlama kabiliyetine yaslandığına inanmazlar. Diğerleri, ekonomik özgürlüğün zenginlik ve böylece diğer toplumsal metalara kaynak yaratmada *araçsal olarak* değerli olduğuna inanır. Birçok neoliberal, özgürlüğün hem doğası itibarıyla hem de araçsal olarak değerli olduğuna inanır; özgürlük bizatihi iyidir ve iyi sonuçlara sahiptir. Neoliberaler genellikle ekonomik kalkınmaya olanak sağladığı için özgürlüğe önem verirler çünkü onun ya tabiatı gereği yahut devletin gücü ve etkisi, toplumun zenginliği hatta yoksullar dahil insanların refahının yaratılmasında araç olduğuna inanırlar. Neoliberaler, şunu öne sürebilirler: a) ekonomik özgürlük, ekonomik kalkınma için gereklidir ve b) ekonomik kalkınma, insan haklarının yerine getirilmesinde gereklidir. Bu çıkarsama, bilinmez değildir ancak nadirdir ve nadir olarak ciddi ve ihtimamlı bir şekilde gelişmiştir.

Neoliberalizmin en yaygın hali ironik bir şekilde Marksizme benzer. Burada neoliberalizm, ekonomik kalkınmaya toplumsal politikanın öncelikli amacı ve diğer tüm toplumsal metaların temeli olarak yaklaşır. Tüm çağdaş toplumların temel probleminin ekonomik kalkınma olduğunu ve bu problemin çözümünün serbest pazar olduğunu ileri sürer. Bu neoliberaler, üretimde ve ekonomik metaların dağıtımında pazarların *etkinliğine* vurgu yapar ancak çok azı, kamusal politikanın kriteri olarak *sosyal adalet* konusunda hemfikirdir.

Sosyal adalet konusunda en az dört neoliberal yaklaşım vardır. Birincisi, “sosyal adalet” kavramının anlamsız olduğunu veya sosyal adaletin, farklı bireylerin subjektif tercihlerinden daha fazlasını ifade etmediğini ve/veya karmaşık değer yargısı farklılıklarına tabi olduğunu ileri sürer. Sosyal adalet konusunda hemfikir olunmuş sosyal politika olmadığından, toplumda metaların dağılımı serbest pazardaki katılımcıların özgür hareketleriyle belirlenmelidir⁹.

Sosyal adalete ilişkin ikinci neoliberal yaklaşım, kavramın bir anlama sahip olduğunu inkâr etmez ancak sosyalistler ve sosyal demokratlar tarafından ona atfedilen değeri reddeder. Eğer “sosyal adalet” hükümet politikasının amacı yapılırsa, bireylerin özgürlüklerine keyfi ve otoriter müdahale

⁹ Plant, yukarıdaki not 7, 86-87, 115, 121.

olacağını savunur. “Sosyal adalet”in amacının, büyük bir devlet bürokrasisine yol açacağını ve bürokratların özgürlük düşmanı olduğunu ileri sürer.

Üçüncü neoliberal yaklaşım, sosyal adalet kavramının anlamlı ya da değerli olduğunu reddetmekten kaçınarak, serbest pazarların sosyal adalete ulaşmada en iyi yol olduğunu ileri sürer. Çünkü serbest pazarlar, ekonomiye ve topluma sundukları katkılara göre bireyleri ödüllendirir. Bu yaklaşım, Tanrının dünyayı “akıllı ve çalışkan” olanlara verdiğini ileri süren Locke’un görüşünü yansıtmaktadır. Serbest pazarlar, zeki ve çalışkan olanları ödüllendirir ve işte bu, sosyal adalettir.

Sosyal adalete ilişkin dördüncü neoliberal yaklaşım, herhangi bir sosyal adalet yaklaşımının gerçekleştirilmesi *önkoşulunun, üretim etkinliği* olduğunu söyler: Önce ekonomik metalleri üretmedikçe, adil bir şekilde dağıtmazsınız. Metalleri; ekonomik özgürlük, girişim, işletme ve yenilik yoluyla üretmek en etkin yöntemdir. Bazı neoliberaler, yoksulların “üzerine damlayan” refahın, toplumun tümünde yükseltilmesiyle serbest piyasanın yoksullara yarar sağlayacağını ileri sürer.

Bazı ekonomistler, yine de neoliberalizmin eşitsizliği arttırdığını, zenginlere yarar sağladığını ve refahın yoksulların üzerine damlamasına olanak sağlamada başarısız olduğunu ve kesinlikle onların ekonomik ve sosyal haklarını korumadığını ileri sürer. Serbest pazarların ürettiği fazla refahın, yoksullara da dokunduğunu iddia eden neoliberaler, bu yoksulların artan refahtan avantaj sağlama *gücüne* sahip olduğunu kabul ederler. Ancak yoksullar eğitim ve sağlığa erişimden yoksun bırakılırsa, sözüm ona onlara bulaşacak refaha ulaşmaktan aciz bırakılmış olacaklardır¹⁰.

O halde neoliberaler, sosyal adalete farklı açılardan yaklaşmaktadır. Ancak hiçbiri, tam olarak ekonomik ve sosyal insan haklarıyla uyum içinde değildir. Neoliberalizm ya özgürlük değerine ya da özgürlük hakkına dayalıdır ancak neoliberaler, *özgürlüğü* ve *yeteneği* birbirinden ayırır. Bir neoliberal için hapisaneye kilitlenmiş birey, özgür değildir. Ancak yoksul bir birey, yeterli psikolojik ve maddi kaynak eksikliği nedeniyle zengin olmasa da zengin olma konusunda özgürdür. Neoliberaler, “özgürlüğü” ve “özgürlük değerini” birbirinden ayırırlar. Sosyal demokratlar ve insan hakları savu-

¹⁰ Plant, yukarıdaki not 7, 101-2, 182, 215-6, 225-8.

nucuları eğer özgürlüğün değeri yoksa ona değer vermek için de bir neden olmadığı fikrine karşı çıkarlar. Onlar için özgürlük sadece herkesin en azından asgari yaşam standardına ulaşmasını *sağlıyorsa* değerlidir¹¹. Birçok neoliberal için özgürlük, ekonomik kalkınma için en etkin araçtır; dolayısıyla ekonomik kalkınma da özgürlüğün artırılması için en iyi araçtır. İnsan hakları savunucuları için ekonomik kalkınma, herkesin tüm insan haklarından faydalanmasını sağlamadıkça ahlaki olarak problemlidir.

Neoliberalizmin, teorinin ve politikanın merkezine *çıkarıcı birey* kavramını yerleştirilmesi, bazı siyaset filozofları tarafından eleştirilmektedir. Neoliberalizm, kendi kişisel menfaatinin önüne kamu yararını koyma ödevini öngören *cumhuriyetçi erdemli vatandaş* kavramını kaldırmıştır. Margaret Thatcher, Birleşik Krallık'ın başbakanıyken “vatandaşlar” kavramı, “vergi ödeyenler” kavramıyla değiştirmiştir. Cumhuriyetçi ve demokratik teoride vatandaşlar, kamu yararı için yükümlülüklerle sahiptir. Vergi ödeyenler, diğerlerinin refahına katkı sağlama yükümlülüğüne sıcak bakmama konusunda teşvik edildiler.

Neoliberaler, ekonomide devlet düzenlemesini en az indirgemeye, uluslararası ticareti liberalleştirmeye ve devletin sahip olduğu teşebbüsleri özelleştirmeye çabalar. O halde sözleşmeleri onaylayarak kararlaştırdıkları yükümlülükleri yerine getirmede devletlere hukuki yükümlülük öngören uluslararası insan hakları hukuku ile neoliberalizmin uzlaşması güçtür. Neoliberalizm, iki yönden uluslararası insan hakları hukukuna meydan okur. Birincisi, refah devletinin küçültülmesini ister ve böylece vatandaşların ekonomik ve sosyal haklarını yerine getirmede devletlerin yükümlülüklerini gerçekleştirme kudretinin altını oyar. İkincisi neoliberal politikalar, örneğin hapisanelerin yönetimi gibi birçok geleneksel devlet fonksiyonunu özel şirketlere devretmektedir. Uluslararası hukukta devletlerin, özel şirketler gibi devlet dışı aktörlerin, insan haklarını ihlal etmemelerini sağlama yükümlülüğü vardır. Ancak bu yükümlülüğün, devletlerden bu tip şirketlere aktarılması, devletler için bu yükümlülüklerin yerine getirilmesini daha çok zorlaştırmıştır.

¹¹ Özgürlük ve yetenek arasındaki ayrım, Plant'ta faydalı bir şekilde tartışılmıştır. **Plant**, yukarıdaki not 7.

Her ne kadar neoliberalizm, küresel ekonomiye hakim olan politikalarda etkili olsa da, en başta *milliyetçilik* olmak üzere diğer birçok ideolojiyle yarışmak zorundadır. Neticede, neoliberalizmin coşkulu destekçileri, ileri sürdükleri ilkeler kendi ulusal çıkarlarını tehdit ettiğinde, açıkça bu ilkelerle çelişirler. ABD'nin ve Avrupa Birliği'nin birçok ekonomi politikası koruyucudur; bu nedenle serbest ticarete ilişkin neoliberal taahhütlerle çelişir.

Neoliberalizmin başlıca küresel kurumlarından biri, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'dür ancak ekonomik milliyetçiliğin korumacı politikalarını engellemekten acizdir. Bazı kalkınma ekonomistleri, milliyetçi korumacılığın, daha az gelişmiş ülkelerin "küçük endüstrileri"ni korumak adına haklı görülebileceğine inanırlar. Dünya Ticaret Örgütü, serbest ticaretin insan haklarına zarar vermesine izin verdiği için ayrıca eleştirilmektedir. Bu konu serbest piyasada, ithal edildiği ülkelerdeki vatandaşların sağlığına zararlı olduğu iddia edilen mallar için özellikle tartışmalı bir hale gelmektedir. Serbest ticaret, genelde küresel ekonomiye ve serbest ticaretle bağlantılı ülkelere fayda sağlasa da bu ülkelerin en yoksul vatandaşlarına çoğu kez zarar vermektedir.

Neoliberal politikaları uyguladığı ileri sürülen devletler, genellikle iki önemli açıdan tutarsızdır. Birincisi, şüpheli teröristlere ve geleneksel düşmanlara karşı savunma için devlet gücünün artırılmasına can atarlar. Bu, özgürlüğü sınırlayan ve insan haklarını ihlal eden politikalara yol açabilir. İkincisi, neoliberal hükümetler çoğu kez kamu hizmetlerini, daha etkili şekilde yerine getireceklerine inandıkları özel şirketlere veya sivil toplum kuruluşlarına yaptırmaktadır. Ancak devlet otoritesinin bu yetkilendirmesi, bu özel hizmet sağlayıcılarının etkin ve rüşvetten uzak olduğunu garantiyecek geniş bir bürokratik çabayı gerektirir. Bu gözetim, sivil toplumun özgürlüklerini ciddi şekilde sınırlayabilir. Böylece neoliberalizm, sosyal harcamalara ilişkin giderlerini azaltırken gözetim bürokrasisini artırır. Bu özelliğin çevrenin korunması, çalışma hayatında sağlık ve emniyet, kadınların ve çocukların aile içi şiddetten korunması gibi önemli politika alanlarında olumsuz etkileri olabilir. Bu alanlar, insan haklarının korunması hakkında net belirtiler sunar. Neoliberal kuralsızlaştırma, genellikle yeni düzenlemelerle çözülmesi gereken, politik olarak kabul edilemez sosyal problemlere yol açmaktadır. Neoliberalizm, pratikte, özellikle vatandaşlarının zararlı

politikalara karşı çıkabildiği demokrasilerde, politik olarak sürdürülmesi zor bir hal almaktadır.

Neoliberallerin birçoğu, pazarların başarısız olabildiğini ve devletlerin bu hataları düzeltmek için müdahalede bulunması gerektiğini kabul eder. Pazar başarısızlıkları, iki farklı gerekçeden kaynaklanmaktadır. Birincisi, bir kişi veya şirket için rasyonel olan, toplum için rasyonel olmayabilir. Örneğin bir fabrika için çevreyi kirletmek kârlı olabilir çünkü kirliliğin bedelini ödemek zorunda değildir ancak toplum için kirliliği kontrol etmemek rasyonel değildir. Bu, devlet tarafından kabul edilen kirlilik karşıtı kanunlarla yapılabilecektir. İkinci gerekçe ise bireylerin her zaman rasyonel olmamaları nedeniyle pazar başarısızlıklarının yaşanmasıdır. Pazar katılımcıları, sıklıkla rasyonel kararlar için gerekli bilgidan mahrumdur hatta yeterli bilgiye sahip olduklarında da bu bilgiyi yanlış yorumlayabilirler. Ve nihayet pazar katılımcıları birer insan olduğundan, “kalabalık davranışı” (basitçe, bir şeyi rasyonel olduğu için değil, başkaları yaptığı için yapmak), yüksek statüdeki bireylerin ve kurumların otoritesi, önyargı, moda gibi irrasyonel etkiler altında kalır. Devlet düzenlemesi, özgürlüğü sınırlayabilir ancak vatandaşları da pazar katılımcıları tarafından yaratılan riskli tercihlerden koruyabilir. Kapitalistler, prensipte serbest pazarları tercih ederler ancak genellikle Pazarlar çok riskli olduğunda bu durum, hükümet desteğine dönüşür. Pazarlar sadece istikrarlı toplumlarda işleyebilir ve pazar davranışları bu istikrarı tehdit ettiğinde, hükümetlerin topluma istikrar kazandırma yükümlülüğü vardır.

Neoliberal politikalar, kendi kendisini istikrarlı hale getirebilecek yapıda olmadığından; pratikte karşı-politikalarla sınırlandırılır. Serbest pazarlar muhakkak bazılarına yarar sağlar ve diğerlerine zarar verir; kaybedenler kendilerinin korunması için hükümete baskı yapacaktır. Hem şirketler hem de sendikalar bu şekilde tepkilerini ortaya koyar. Neoliberaller, pazar dışı “çarpıklıklara” karşı çıkar -sonuç olarak demokrasiden şüphe duyarlar- ancak pazar güçlerine karşı direnmek, ekonomik pazar davranışı olduğu kadar insan özgürlüğünün de ifadesidir. Sosyal demokratlar, refah devletinin risk almaya teşvik ettiğini ileri sürer çünkü devlet, herkese asgari iyi bir yaşam standardı garanti ettiğinde, başarısızlığın maliyeti daha az olur. Geniş çapta refah devletine sahip İskandinav toplumların ekonomik performansı,

refah devletlerinin ve dinamik ekonomilerin karşılıklı olarak uyumlu olduğunu gösteren ampirik bir kanıttır¹².

Neoliberalizm sadece bu politikaların gözden geçirilmesini sağlayan direnci üretmekle kalmaz; bunun yanı sıra sadece Neo-Keynesyen devlet müdahalesi yoluyla çözülebilecek ekonomik felakete yol açabilir. ABD ve Birleşik Krallık tarafından mali pazarların kuralılaşdırılması, “kumarhane bankacılığı”na yol açarken, bu bankacılık büyük şirketlerin (özellikle bankaların) devlet mülkiyetine alınması dahil sadece devasa devlet müdahalesiyle toparlanabilecek bir mali çöküşe sebep olmuştur. Neoliberal politikanın bu sonucu, bazen “zenginler için sosyalizm” olarak adlandırılmaktadır: Devlet, yoksullar için sosyal harcamaları keserken bankacılar için yüksek gelirleri destekler. Bu durum, insan haklarının gerçek anlamını ve belki de hukukunu ihlal eder. Dünya Bankası’na göre 2008 mali krizinde milyonlarca insan, gelişmiş ülkelerde fakirliğe sürüklenmiştir¹³.

Neoliberalizm, rağbet görmeyen, istikrar bozucu ve hatta kendi kendini engelleyen bir niteliğe sahip olabilir. Eğer neoliberal bir yönetim, devlet varlıklarını özel yatırımcılara satarsa, neoliberal ilkeler onların devlet yatırımcılarına satılmasını engelleyemez. 1990’larda Birleşik Krallık’ta Margaret Thatcher’ın neoliberal yönetimi, diğer endüstriler arasından elektrik endüstrisini özelleştirdi. En büyük elektrik şirketlerinden olan EDF (Electricité de France), esasen Fransız Devleti’ne aitti. O halde, elektrik sanayisini “Britanyalılara” sattığını ileri süren Başbakan Thatcher, aslında sanayinin en azından bir kısmının, yabancı bir devlet tarafından ele geçirilmesini mümkün kıldı.

Gerçek dünyada, özel aktörler devletlerle ekonomik alanı paylaşmaktadır. Sonuç olarak devlet ve özel ekonomi arasındaki sınırlar bulanık hale gelebilir. Küresel ekonomide en güçlü oyuncuların bazıları, sözde devlet fonlarıdır (sovereign wealth funds -SWF). Bu fonların bazılarının insan haklarına saygı duymayan devletlerce destekleniyor oluşu, bu yatırımları, insan hakları için ciddi ölçüde problemlili kılabilir. Neoliberaler, devlet

¹² Harvey, yukarıdaki not 8, 61.

¹³ Martin Ravallion and Shaohua Chen, ‘The Impact of the Küresel Financial Crisis on the World’s Poorest’, *Vox*, the policy portal of the Centre for Economic Policy Research, <http://www.voxeu.org/index.php?q=node/3520>.

fonlarının karşısında olmak zorundadır ancak gerçekte mevcut neoliberal politikalar devlet-özel ortaklığının farklı formlardaki birleşimlerine, kısmen ulusal çıkar olarak gördüklerinden, izin vermektedir. Demektir ki mevcut neoliberal politikalar, aynı anda hem neoliberal ilkeleri hem de insan hakları ilkelerini ihlal edebilir.

İnsan hakları kavramı *evrenseldir ve kültürel rölativizm* yönüyle eleştirilmektedir. Ancak neoliberalizm de aynı şekilde evrenseldir. Dünya Bankası'nın ve IMF'nin neoliberal politikalarını eleştirenler, bu kurumların (en azından kısmen) kesinlikle başarısız olduğunu çünkü üstünde etkili olmak istedikleri toplumların kültürlerini görmezden geldiğini ileri sürer. Bazıları, neoliberalizmin bazı ülkelerde terörizme varan uç örnekleri gibi kültürel tepki yarattığını ileri sürer. Neoliberalizm ve terör arasındaki ilişki - eğer varsa, kuşkusuz karmaşık değildir ancak hakim neoliberal küresel ekonomi, ekonomik kazananları ve kaybedenleri yaratır. Ayrıca alternatif kültürlerin varlığı gerekçesiyle bazıları tarafından karşı çıkılan belli bir tipte hakim kültürel biçim üretir. Her ne kadar neoliberalizm, kural olarak insan özgürlüğüne bağlı olsa da ekonomik ve/veya kültürel nedenlerle geri tepen protestoları kışkırtma yönündeki eğilimi, otoriter devlet şekline yol açabilir. Pratikte, neoliberalizm, her zaman kültür tarafından değiştirilir. Çoğu neoliberal, pratikte ekonomik serbest mübadele konusunda bazı ahlaki sınırları kabul eder (örneğin zararlı ilaçlar veya pornografi). Bir neoliberal, ahlaki sebeplerle ekonomik özgürlüğe ilişkin sınırlamalara kapı açtığı anda insan hakları için gerekli olan saygı gündeme gelecektir. Birçok neoliberal, sınırlı bir şekilde olduğu müddetçe bunu kabul etmektedir. Örneğin eğer serbest pazar, pazarın değer verdiği becerilerden yoksun olduğu için bazı insanların açlıktan ölümüne sebep olacaksa, birçok neoliberal devletin yahut özel hayır kurumlarının, asgari refaha sahip olma hakkını korumaları gerektiğine inanır.

İletişim veya örgütlenme özgürlüğü gibi serbest pazarların işleyebilmesi için gerekli olabilecek ancak serbest pazarlar tarafından *üretilemeyebilecek* bazı insan hakları, devlet tarafından üretilmek zorunda olabilir. Ancak neoliberalizm, toplumsal bağları çözmekle suçluluğu arttırabilir; uç politikaları, nasyonal ve/veya dini hareketleri teşvik edebilir ve böylece insan haklarına olan saygıyı zayıflatabilir. Neoliberalizmin, toplumu istikrarsızlaştırma eğilimi olduğundan yeni muhafazakarlık, toplumu tekrar istikrarlı

kılabilmek için ortaya çıkmaktadır. Böylece neoliberalizm ve yeni muhafazakarlık, müttefik hale gelebilmektedir. Böyle gelişmeler, insan haklarına bağlılığı zayıflatabilir ve uluslararası topluluk için tehlikeli olabilir¹⁴.

Neoliberalizm ağırlıklı olarak Batılı bir ekonomik teori ve siyasi bir hareket tarzıdır. Ayrıca küresel bir fenomendir ve küreselleşmenin motoru ve ürünüdür. Asya'nın Japonya, Çin ve Hindistan gibi en büyük ekonomileri, bir şekilde ekonomik milliyetçilik politikalarından neoliberalizme doğru yol aldılar. Ancak bu ülkelerin neoliberal ekonomi politikaları, milliyetçilik yoluyla şekillenmektedir ve bu ülkelerin her birinde devlet, ekonominin yönetiminde önemli bir rol oynamaktadır. Yani devlet, neoliberal küresel ekonomide hâlâ önemli bir yere sahiptir. Ancak bunu, neoliberal küresel pazardan avantaj elde etmek adına stratejiler geliştirerek yapar. Çin, yoksulluğu büyük ölçüde azaltmıştır ancak ne vatandaşların sivil ve politik haklarına ne de işçilerin haklarına saygı duymaktadır. Latin Amerika ekonomi politikaları, ciddi insan hakları ihlallerinde bulunan oldukça otoriter hükümetlerle ve insan hakları konusunda kısmen iyi bir sicile sahip olan liberal demokrasilerle beraber anılmaktadır.

Neoliberaler, ekonomiye müdahalede devletlerin bilgi, rekabet ve motivasyon eksikliği yaşadığını söyler. Ancak hem gelişmiş Batı'da hem de gelişen dünyada, devlet müdahalesi ekonomik büyümeye katkı sunmada genellikle başarılı olmaktadır. Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA), ekonominin diğer dallarının yararlanacağı bilimsel ve teknolojik gelişmeler sağlamada başarılıdır. Benzer şekilde askeri bilim ve teknoloji konusunda Amerikan Devleti'nin harcaması, önemli gelişmelere neden olmaktadır. ABD'de araştırma ve geliştirme alanındaki tüm yatırımların yaklaşık yüzde 50'si devlet tarafından sağlanmaktadır ve bu durum, örneğin bilgisayar, uçak, tıbbi ürünler ve biyoteknoloji gibi ABD ekonomisinin en başarılı olduğu sektörlerde görülmektedir. Devlet müdahalesi, Doğu Asya'nın "kaplan" olarak anılan ekonomilerinin başarısında önemli bir rol oynamaktadır. Hatta neoliberaler, özel işletmelerin bazen çok kötü kararlar aldığını kabul etmek zorundadır. Ayrıca özel sektördeki karar alıcılar, her ne kadar kendi işletmelerinin çıkarı adına en iyi kararları verse de genellikle bu

¹⁴ Harvey, yukarıdaki not 8, 80-86.

kararlar, ne kendi ülkelerinin ne de insan haklarının korunması yönündeki en iyi çıkarlardır.

Ayrıca özelleştirmenin her zaman etkinliği beraberinde getireceği net değildir. 2012'de Olimpiyat Oyunları Londra'da gerçekleştirilirken herhangi bir küresel spor olayı için en önemli amaçlardan biri olan oyunların güvenliğini sağlama, GS4 adında özel bir şirkete verilmişti. Bu şirket, kendi sözleşmesini yerine getirememiş ve onun yerine, kısa sürede iyi bir iş çıkaran Britanya Ordusu geçmiştir. Bazen devletler, özel şirketlere nazaran daha etkin olmaktadır¹⁵.

Son yıllarda neoliberalizm çok fazla etkili olmuştur çünkü sosyalizmin hem otoriter hem demokratik formları, çağdaş kapitalizmin dinamizminin yönetilmesinde başarısız olmuştur. Ancak neoliberalizm, özellikle milliyetçilik ve din gibi rakip güçlerin içinde olduğu bir dünyada, faaliyet göstermektedir. Ayrıca neoliberalizm, devletin haklarla uyumlu ve yükümlülükler altında olmasını gerektiren uluslararası bir hukuki rejimde faaliyet gösterir. Bu yükümlülüklerin arasında herkesin insan haklarına saygı duymak, onları korumak ve yerine getirmek vardır. Neoliberalizm, insan haklarının uygulanmasında karmaşık etkilere sahiptir: Neoliberalizm bu hakları ihlal edebilir ancak yoksulluğu azaltarak ve bazen sivil ve siyasi hakların daha iyi korunabileceği ekonomik koşullar yaratarak hakların kullanılmasını sağlayabilir. Ancak neoliberal ekonomi politikaları, insan haklarının tesisi gibi bir amaca sahip değildir. Uluslararası hukukta devletler, insan haklarına saygı duyan ve onları koruyan ekonomi politikaları uygulama yükümlülüğüne sahiptir. Bu, özel ekonomik girişimleri düzenleme yükümlülüğünü de içermektedir. Ancak uluslararası hukuk tarafından uygulamaya konulan yükümlülükler ile ekonomik çıkarların gücü arasında, özellikle de bu çıkarlar ulusal bakış açısıyla ya da devlet çıkarıyla desteklendiğinde, bir gerilim söz konusudur.

Winston Churchill, demokrasinin, diğerlerini saymazsak, dünyadaki en kötü yönetim şekli olduğunu söylemiştir. Diğerlerini saymazsak kapitalist ekonomi dünyadaki en kötü ekonomi biçimi olabilir. Bununla birlikte neoliberal kapitalizm, kapitalizmin en iyi şekli değildir. Dünyadaki en başarılı ekonomilerin ve toplumların belirgin bir şekilde kendi ekonomilerinin

¹⁵ Szu Ping Chan, 'Timeline: How G4S's Bungled Olympics Security Contract Unfolded', *The Telegraph* (London), 21 Mayıs 2013.

neoliberal niteliklerini değiştirdiği gerçeğinden de bu görülmektedir. İşkandinav lkeler, güçlü refah devletlerine ve başarılı ekonomilere sahiptir. Doğu Asya'nın başarılı ekonomileri, belirgin bir devlet müdahalesi ve kontrolüyle gelişmektedir. Hatta dünyanın belki de en neoliberal lkesi ABD, ekonomisinin korunmasız (ve siyasi olarak etkili) sektörlerini korumak için neoliberal politikalardan sapar. Zengin lkeler, neoliberal politikaları uygulayarak zengin olmadı. Devlet, gelişmelerinde önemli bir rol oynadı ve hâlâ ekonomilerinde önemli bir rol oynar. Keynesyenizmin yerine geçen neoliberalizmin kapsamı, sıklıkla abartılır: Tüm devletler kendi ekonomilerini yönetir, onlara müdahale eder ve Keynesyen bütçe açığı kapatma yaygındır. Bununla birlikte birçok hkmetin neoliberal ideolojisi ve politikaları, en korumasızların ekonomik hakları için bir tehdittir¹⁶.

Neoliberalizm, zengin ülkelerin hkmetleri ve daha az gelişmiş ülkelerin gelişimine ilişkin politikalar yoluyla etkili olan uluslararası kuruluşlar tarafından önerilmektedir. Neoliberal politikaların ekonomik kalkınma için en iyisi olması, oldukça şüphelidir ve bu politikaların insan hakları için en iyisi olduğu hâlâ daha da fazla şüphelidir. Neoliberalizm, sadece Neo-Keynesyen iktisat yönetimi ile birleştiğinde çalışabilmektedir. Neoliberalizm, 2008 büyük mali krizini yaratmıştır. Sözde neoliberal ekonomik politikalara bağlı olan hükümetlerin tepkisi, devletin önemli özel şirketlere sahip olması dahil yoğun bir devlet müdahalesi şeklinde oldu. Hatta bu neoliberalizmin anavatanı ABD'de bile gerçekleşti. Neo-Keynesyen ekonomi politikaları tekrar uygulanmadan mevcut mali kriz şimdi olduğundan daha kötü olabilirdi.

Neoliberalizm, o halde, *bir ekonomik teori ve politika olarak* bazı başarılarla ve olağanüstü başarısızlıklara sahiptir. Neoliberalizmin insan haklarına etkisi, benzer şekilde bazı başarılarla ve ayrıca bazı felaketselere yol açabilir. Neoliberalizm her yerde artan bir küresel refah yaratsa da çok az kişinin zengin olduğu ve milyonlarca kişinin müthiş bir yoksulluk içinde yaşadığı dünyayı çok daha eşitsiz hale getirmektedir. Servet eşitsizliği, g eşitsizliklerini destekler ve yoksulların insan haklarını, zenginlerin baskısına karşı savunmasız bırakır.

¹⁶ Harvey, yukarıdaki not 8, 152.

Neoliberal teorisyenler, bazen serbest pazar mübadelelerinin olumsuz “dışsallıklar”a sahip olabileceğini kabul eder. Başka bir deyişle; özgür birey A, B ile hem A’nın hem de B’nin fayda sağlayacağı ancak A ve B arasındaki anlaşmanın tarafı olmayan diğer kişilere zarar verecek gönüllü bir sözleşme yapabilir. Bu diğer tarafları X olarak adlandıralım. Bu senaryoda X, A ve B’nin kendi sözleşmelerinden kaynaklanan çıkarları finanse etmektedir. A ve B’nin yarattığı ancak ödemediği bedeli X ödemektedir. Eğer bu örneği daha az soyutlaştırırsak ve küresel boyuta yükseltirsek, A ve B neoliberal teorisinin pazar aktörleridir; X dünya nüfusudur ve zarar, iklim değişikliğidir. İklim değişikliği, neoliberalizm gibi büyük ölçüde zengin ülkelerin ürünüdür. İklim değişikliği, tam da neoliberal politikaların en önemli -olumsuz dışsallığı- sonucudur. Bazı iklim değişikliği uzmanları, iklim değişikliğinin hali hazırda belki yüz binlerce insanın haklarını ihlal ettiğine inanmaktadır. Neoliberalizm, iklim değişikliği sorununu çözemez. Her ne kadar bu durum, şimdiye kadarki en zor insan hakları mücadelesi olduğunu kanıtıyorsa da bunu kimin çözebileceği de belli değildir¹⁷.

Belli bir tür neoliberalizmin, yakın gelecek için dünya ekonomisinde önemli bir rol oynaması muhtemeldir. Zorlu iş, neoliberalizmi uluslararası toplumun bağlı olduğu insan hakları ilkeleriyle uzlaştırmaktır. Bu zor mesele teşhis edildi ve başlangıç, bunu sağlamak adına yapılmaktadır. Bununla birlikte milyonlarca insanın yaşam kalitesini ilgilendiren bu önemli çabada, başarı iddiasının önünde uzun ve zorlu bir yol mevcuttur. Neoliberalizm, serbest pazarların “doğal” yahut en üretken ekonomik form olduğu şeklindeki felsefi kabule dayalıdır. İlk kabul, yanlıştır. İkincisi ise iki yönden problemlidir. İlki, en üretken ekonomiler bir şekilde hem devletlerin hem de pazarların rol oynadığı karma ekonomilerdir. İkincisi sadece üretkenlik tek doğru değildir; modern dönemde hem sosyal adalet hem de sürdürülebilirlik, temel siyasi doğrulardır. 21. yüzyılın geri kalanında hangi ekonomik biçime sahip olacağımız, *siyasi tercihlerimize* dayalıdır. Neoliberalizmin ne teorisinde ne de uygulamasında, bu siyasi tercihleri yaparken ekonomik ve sosyal insan haklarına büyük bir öncelik tanımaktan bizi alıkoyan hiçbir şey yoktur.

¹⁷ Sera gazlarının emisyonunun azaltılmasında, hükümetlerin öncelikli bir rol oynamasını öngören görüş için bkz. John **Broome**, *Climate Matters: ethics in a warming world* (New York: W. W. Norton, 2012), 100.

Neoliberalizmin ilgi çekmesi, ekonomik özgürlüğün en temel değer olduğu veya ekonomik özgürlüğün en geniş refahı sağladığı ve en büyük refahın, en büyük değer olduğu inancına dayanır. Bu, ne makuldür ne de istikrarlı. Meşru değilse, neoliberalizmle bağdaşmayan büyük zorlamalar hariç hiçbir ekonomik sistem yaşayamaz. Hem teori hem de ampirik kanıtlar, görece eşitliğe işaret etmektedir; meşruluk için pazarlardan daha çok demokrasiye ve insan haklarına saygı, daha sağlam temellerdir¹⁸.

¹⁸ **Plant**, yukarıdaki not 7, 267-70.